

МЕТОДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Тамара Полонська,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу навчання іноземних мов
Інституту педагогіки НАПН України*

Формування та розвиток критичного мислення учнів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) є одним із пріоритетних напрямів сучасного вітчизняного освітнього процесу. Критичне мислення стало не лише модною освітньою тенденцією, а й необхідною життєвою навичкою.

Всесвітній економічний форум у Давосі (2020 р.), визначив топ-10 основних навичок, які будуть необхідні для успішної кар'єри у 2025 році [8]. Це, зокрема: аналітичне мислення та інноваційність; активне навчання та стратегії навчання; розв'язання складних проблем; критичне мислення та аналіз; креативність, оригінальність та ініціативність; лідерство та соціальний вплив; використання технологій, моніторинг і контроль; створення технологій і програмування; витривалість, стресостійкість і гнучкість; логічна аргументація, розв'язання проблем і формування ідей. *Критичне мислення та розв'язання проблем* посідають перші місця серед навичок, за якими, на думку роботодавців, зростатиме популярність і вони входитимуть до ключових компетентностей і в наступні 10–15 років.

На необхідність розвитку в учнів **критичного мислення** як наскрізного вміння, що розвивається засобами всіх предметів і є підґрунтям для формування компетентностей, наголошується в Концепції Нової української школи [3, с. 12]. Ця ідея знайшла своє підтвердження в Державному стандарті початкової освіти і Державному стандарті базової середньої освіти, де в результатах навчання учнів усіх освітніх галузей зафіксовано набуття ними навичок критично мислити [2; 1]. Зокрема, освітня галузь іншомовної освіти має на меті *навчити учнів сприймати інформацію, висловлену іноземною мовою в умовах безпосереднього й опосередкованого міжкультурного спілкування, та критично оцінювати таку інформацію.*

Дослідженню різних аспектів критичного мислення присвячено праці багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Є безліч визначень терміна «критичне мислення». Розглянемо окремі з них.

Так, засновник Інституту критичного мислення Метью Ліпман (Matthew Lipman) визначає критичне мислення як «кваліфіковане (досвідчене, майстерне), відповідальне мислення, яке сприяє правильним судженням, оскільки воно 1) ґрунтується на критеріях, 2) самокоригується 3) залежить від контексту» [7, с. 146].

На думку американської психологині Діани Халперн (Diane Halpern), критичне мислення – це «використання таких когнітивних навичок і стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного результату. Відрізняється виваженістю, логічністю і цілеспрямованістю. Інше визначення – спрямоване мислення [6, с. 56].

Українська дослідниця питань розвитку критичного мислення в учнів ЗЗСО Олена Пометун розглядає цей термін з педагогічної точки зору і трактує його як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю й рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти» [4, с. 94]. На думку авторки, таке визначення дає змогу побудувати навчання як поетапне формування кожного з названих мисленнєвих умінь і водночас звернути увагу на процес розвитку характеристик самого процесу мислення учня.

Отже, під **критичним мисленням** слід розуміти здатність особистості аналізувати інформацію з позиції логіки, вміння приймати обґрунтовані рішення та застосовувати отримані результати до розв'язання як стандартних, так і нестандартних життєвих проблем. Тобто, критичне мислення означає не критику або негативність суджень, а раціональний розгляд різних підходів з метою обґрунтованих суджень і рішень.

Основними характеристика критичного мислення на уроках іноземної мови є:

- **Самостійність.** Мислення стає критичним, тільки якщо воно має індивідуальний характер.
- **Постановка проблеми.** Критичне мислення часто починається з постановки проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично.
- **Ухвалення рішення.** Закінчення процесу критичного мислення – це прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.

• **Чітка аргументованість.** Людина, яка мислить критично, повинна усвідомлювати, що часто одна й та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому вона має підкріпити своє рішення переконливими, власними аргументами, які б довели, що її рішення є найкращим та оптимальним.

• **Соціальність.** Людина живе в соціумі, тому доводити свою позицію вона повинна в спілкуванні. У результаті спілкування, диспуту, дискусії вона поглиблює свою позицію або може щось змінити в ній.

Базова модель технології критичного мислення передбачає послідовність трьох етапів роботи з навчальним матеріалом: 1) виклику, 2) осмислення, 3) рефлексії (рис. 1). Тобто, йдеться про три складники уроку іноземної мови.

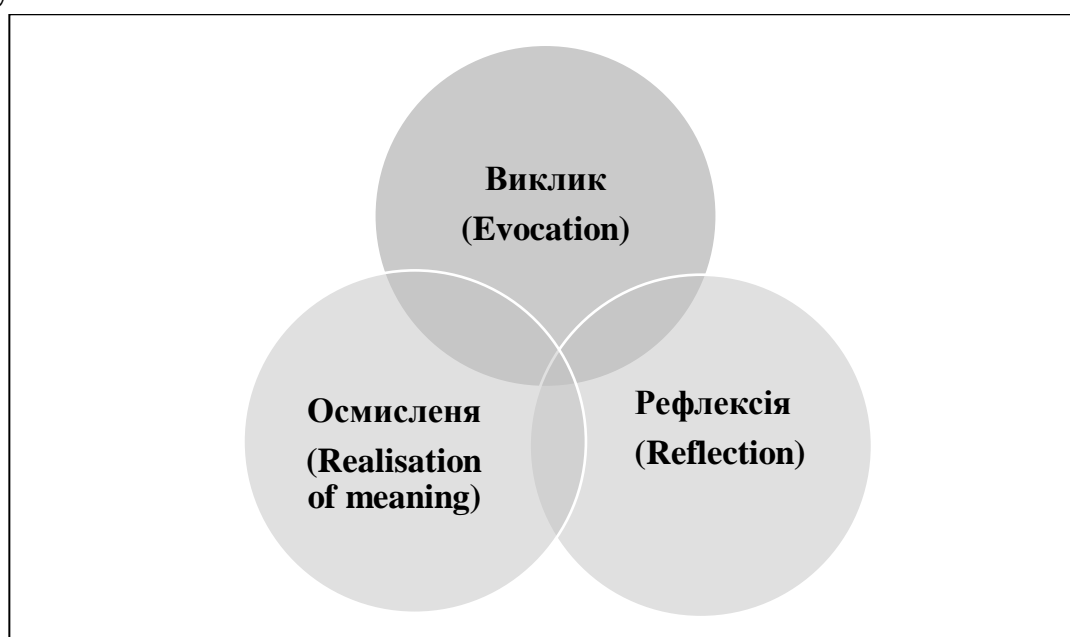

Рис. 1. Базова модель технології критичного мислення

Виклик – початок уроку (5–7 хв.). Його метою є формування інтересу учнів для отримання нової інформації. Для реалізації цієї мети найкраще використовувати методи навчання, які вимагають від учнів перегляду наявних знань з теми, що вивчається, постановки цілей тощо.

Осмислення – основна частина уроку (до 30 хв.). Цей етап характеризується складнішою структурою й завданнями щодо ознайомлення учнів з новою інформацією та її опрацюванням із використанням аналізу, порівняння, оцінювання. Визначальним завданням етапу є розвиток умінь учнів критично працювати з інформацією, виокремлювати найголовніше й найсуттєвіше, висувати й обґрунтовувати гіпотези щодо розв'язання певної проблеми, робити аргументовані висновки. Основний принцип цього етапу полягає в тому, що вчитель має давати учням право чи настанову на

індивідуальні пошуки інформації з подальшим групових обговоренням та аналізом.

Рефлексія – завершення уроку (до 10 хв.) ґрунтується на узагальненні основних ідей теми, тобто на осмисленні й аналізі отриманої інформації та можливості її застосування в реальному практичному житті. Учні також можуть оцінювати власні погляди та порівнювати їх із думками інших учнів.

Коротко зупинимося на найпоширеніших методах або технологіях розвитку критичного мислення у процесі компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов для кожного з трьох етапів уроку.

Зокрема, для початку уроку, тобто **Виклику** ми пропонуємо вчителям використовувати такі методи: *Мозковий штурм, Діаграму (Коло) Венна, Кластер, Кошик ідей, Вибір афоризму, Дерево припущень тощо.*

Для прикладу розвитку критичного мислення на початку уроку (**Виклик**) детальніше розглянемо *Діаграму Венна* (або *Діаграму Коло*), яка представляє собою графічний організатор, призначений для навчання учнів порівнювати предмети та явища і знаходити їх спільні й відмінні риси або ознаки. Діаграма являє собою два кола, що перетинаються. У нашому випадку в одному колі, що зліва, записуються ознаки, характерні для Лондона, в іншому колі, що справа, – для Києва. А посередині, у місці перетину кіл, спільні ознаки для обох міст (рис. 2).

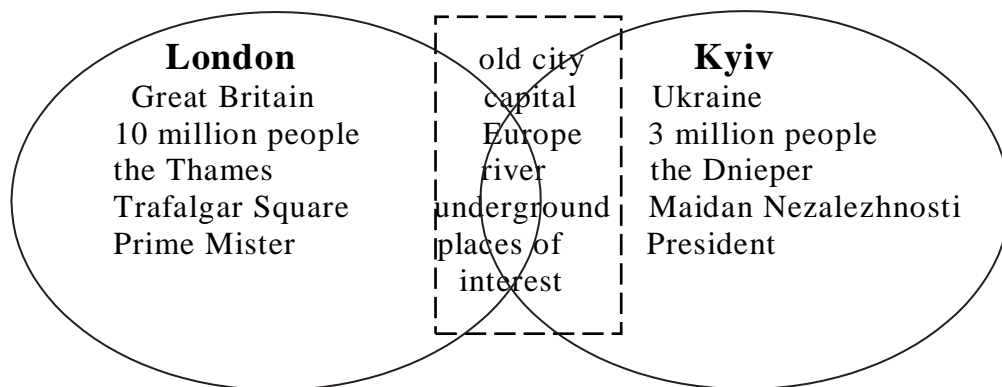

Рис. 2. Діаграма Венна «Лондон – Київ»

Варто зазначити, що загалом графічні організатори доцільно використовувати для організації нової інформації. За їх допомогою учні навчаються виділяти головне, структурувати думку, з одного боку, і стимулювати зорову пам'ять, з іншого.

Іншим прикладом **Виклику** може слугувати *Вибір афоризму*, який використовується для налаштування учнів на продуктивну роботу на уроці.

Учням пропонуються на вибір 2–3 прислів'я або афоризми відомих людей. Вони мають обрати одне з них, яке відповідає темі уроку, та обґрунтувати свій вибір. Використання прислів'їв або афоризмів робить мовлення учнів багатшим, яскравішим, образним. Наприклад, прислів'я й афоризми, які стосуються здоров'я та навчання учнів фінансової грамотності.

1. Good health is above wealth. – *Здоров'я дорожче від золота.*

2. An apple a day keeps the doctor away. – *Хто яблуко в день з'їдає, у того лікар не буває.*

3. Early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise. – *Хто рано лягає і рано встає, здоров'я, багатство і розум наживе / Хто рано встає, тому Бог подає.*

4. Time is money. – *Час – гроші.*

5. Money makes the world go round. – *Гроші керують світом.*

Що стосується другого етапу уроку **Осмислення**, то до найбільш поширених методів розвитку критичного мислення можна віднести: *Ментальну карту, Ажурну пилку, Карусель, Ромашку Блума, Шість капелюхів, Zigzag та інші.*

Як приклад основної частини уроку (**Осмислення**) розглянемо такий метод як *Ментальна карта* (інші назви: *інтелект-карта, карта пам'яті, карта розуму, карта знань*). Це технологія зображення інформації у графічному вигляді, яка використовується для мозкового штурму, творчого мислення, розв'язання проблем, організації та фіксації ідей, упорядкування інформації тощо. Карта відображає зв'язки (сміслові, асоціативні, причинно-наслідкові та інші) між поняттями або частинами, що становлять проблему чи тему, що розглядається.

Пропонуємо зразок побудови інтелект-карти «Фрукти» (рис. 3). Тема «Фрукти» є центральним елементом карти, від якого відходять чотири підтеми, що означають фрукти за кольором. У свою чергу підтемам підпорядковуються мікротеми, які уточнюють назви фруктів за кольором. Цю карту можна ще розширити за рахунок додаткових мікротем до кожного фрукту.

Навчати учнів самостійно створювати інтелект-карти потрібно поступово: спочатку аналізувати готові зразки, потім створювати у класі колективно з учителем, згодом у групах, і лише після цього давати індивідуальні завдання щодо побудови карт.

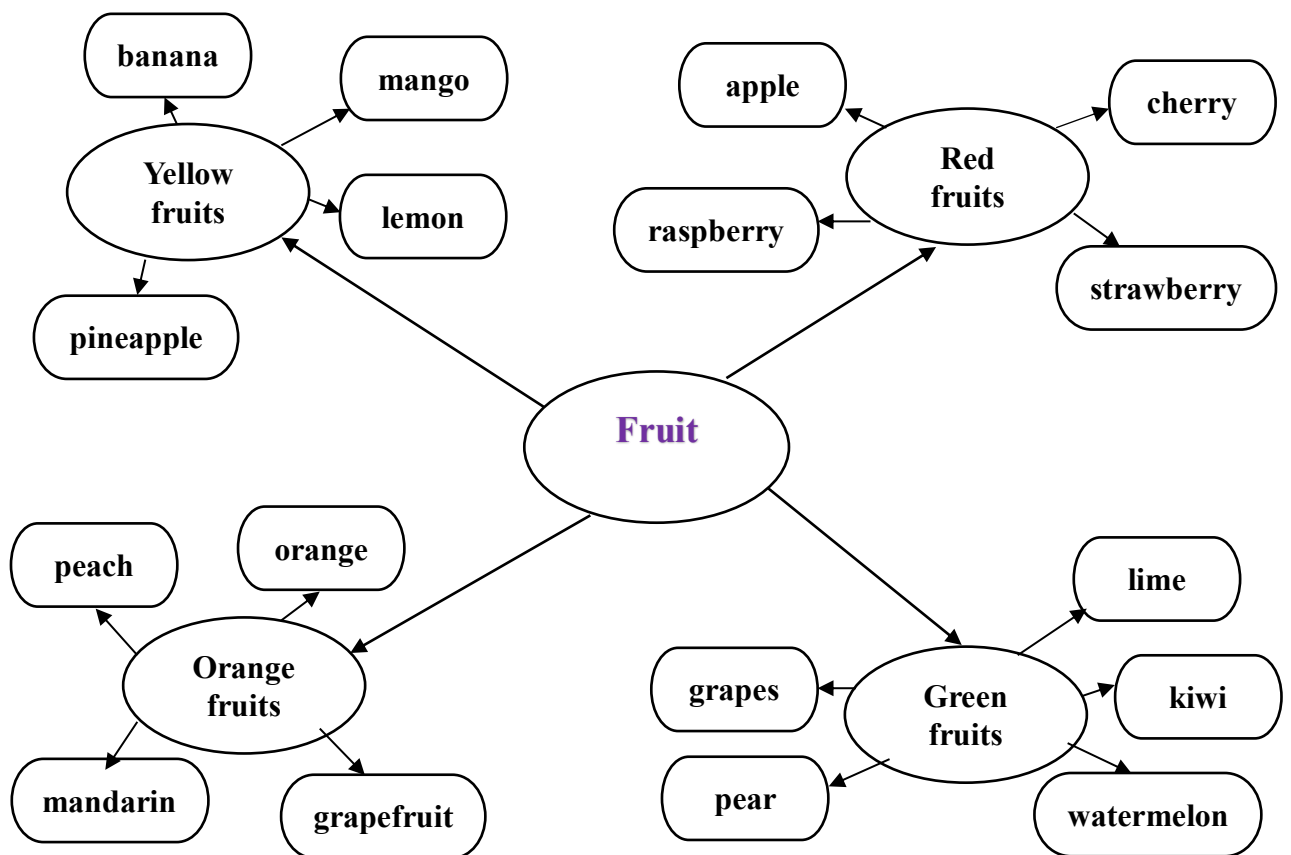

Рис. 3. Ментальна карта «Фрукти»

Інший приклад **Осмислення** можна продемонструвати через прийом *Тонкі й товсті запитання*, у ході якого відбувається опитування учнів з вивченої теми за допомогою запитань. *Тонкі запитання* – це ті, на які можна дати коротку й точну відповідь, як-от, «так»/»ні» і починаються вони, наприклад, зі слів: *Who? What? When? Where? How many? Is it true that..? Do you agree with...? What is the name...? Etc.*

Товсті запитання потребують роздумів і розгорнутої відповіді – з аналізом, синтезом, порівнянням, оцінкою. Це запитання типу: *What do you think? What if...? Why did...? How did...? What would happen if...? What might be/happen?*

Що стосується методів розвитку критичного мислення на кінцевій стадії уроку, тобто **Рефлексії**, то до них можна віднести: Сінквейн, ПРЕС, Есе, Кластер, Займи позицію, шкала думок, Плюс-Мінус-Цікаво, Риб'яча кістка та інші.

Для прикладу розглянемо такий цікавий метод **Рефлексії** як **Сінквейн**. Сінквейн (Сенкан) – це вірш що складається з п'яти рядків і написаний за певними правилами. Лаконічність цього *методу розвиває*

здатність резюмувати інформацію, висловлювати стисло думку декількома значущими словами, короткими висловами (як індивідуально, так і в парах).

Основні правила написання сінквейна:

перший рядок – назва теми одним словом (як правило, іменником);

другий – опис теми двома словами (прикметниками);

третій – опис дії в межах теми трьома словами (дієсловами);

четвертий – фраза з чотирьох слів, що показує відношення до теми (однією фразою);

п'ятий – резюме, висновок (як правило, синонім до першого слова, виражений будь-якою частиною мови).

Прикладом цього методу нами обрано теми «Монатік» і «Екологія».

Monatik	Ecology
1. Monatik.	1. Ecology.
2. Modern, talented.	2. Pure, natural.
3. Sings, dances, creates.	3. Helps, protects, warns.
4. Changed Ukrainian music forever.	4. Our life depends on ecology.
5. Pop-star.	5. Environment.

Ще один приклад **Рефлексії – метод ПРЕС. PRES:** – це акронім (аббревіатура) від перших літер чотирьох англійських слів, що означають: *позицію, причину, приклад, вирішення*. За допомогою цього методу учні навчаються висловлювати свою думку з дискусійного питання у виразній і стислій формі (усно або письмово), аргументувати, переконувати інших. На допомогу учням доцільно запропонувати опорні слова і вирази.

Вирізняють чотири етапи методу PRES:

1. Позиція (Position): Потрібно висловити свою думку, пояснити свою точку зору (*I think..., to my mind..., in my opinion..., it seems to me...*).

2. Причина (Reason): Слід пояснити причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (*the fact is..., the point is that..., because...*).

3. Приклад (Example): Необхідно навести приклад, додаткові аргументи на користь своєї позиції; назвати факти, які демонструють, які демонструють докази (*for example..., for instance..., such as..., like...*).

4. Вирішення/розв'язання (Solution): Потрібно підсумувати свою думку, зробити висновки (*that's why..., for this/that reason..., as a result..., so..., finally...*).

Таким чином, сьогодні освітній процес у школі має бути спрямований не лише на опанування учнями знаннями, Засобами різних предметів, у тому

числі іноземної мови, у них потрібно формувати/розвивати риси критично мислячої людини:

- завжди ясно розуміє мету, що стоїть перед нею, і питання, що обговорюються;
- ставить запитання щодо інформації, висновків чи поглядів;
- формулює й висловлює думку незалежно від думок інших, самостійно;
- намагається бути зрозумілою, точною у висловлюваннях, ретельно добирає необхідну інформацію;
- використовує переконливу аргументацію, засновану на достовірній інформації, на фактах;
- прагне думати глибше, бути логічною і безпристрасною [5, с. 13].

Вітчизняними дослідниками підготовлено чимало науково-теоретичних і методичних праць, які містять рекомендації для вчителів щодо технології формування та розвитку критичного мислення в учнів на різних етапах навчання (від початкової до профільної школи), а також поради з питань оволодіння цією технологією самими педагогами. Пропонуємо назву деяких з цих джерел:

1. Нова українська школа (Смарт Освіта): *Як розвивати критичне мислення в учнів (з прикладом уроку)*. Олена Пометун. URL: <https://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>

2. Пометун Олена. *Урок, що розвиває критичне мислення. 70 методів в одній книзі* : посіб., 2020. 101 с. (електрон. книга).

3. *Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи* : метод. посіб. для вчителів / автори-укладачі О.І. Пометун, І. М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.

4. Пометун Олена. *Запитання на уроці: Навіщо? До кого?* : метод. посіб. для вчителів. Київ, 2019. 96 с.

5. Нікітченко О. С., Тарасова О. А. *Формування навичок критичного мислення на уроках іноземної мови* : навч.-практ. посіб. Харків ; «Друкарня Мадрид», 2017. 104 с.

На допомогу вчителям ЗЗСО з опанування методики розвитку критичного мислення учнів створено *Освітню платформу «Критичне мислення»* <https://www.criticalthinking.expert/> (керівник Олена Пометун, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України). На тренінгах і практикумах платформи педагоги мають можливість ознайомитися з особливостями навчання критичного мислення, із структурою і методикою

уроку з розвитку критичного мислення, із методами і прийомами навчання критичного мислення з різних предметів тощо.

Проведений нами аналіз значного масиву джерел дозволяє стверджувати, що в Україні проводиться значна робота щодо підготовки вчителів до формування та розвитку критичного мислення в учнів ЗЗСО. Але це тривала й системна робота, яка потребує насамперед значних зусиль самих педагогів щодо свого саморозвитку та самовдосконалення, усвідомлення необхідності формування навичок критичного мислення як професійної якості, необхідної для самоаналізу, самооцінки та ефективної співпраці з учнями.

Використання методів критичного мислення на уроках іноземної мови активізує пізнавальну діяльність учнів, мотивує їх до навчання, підвищує його результативність, сприяє розвитку творчих здібностей, формує як предметну, так і ключові компетентності підлітків для майбутнього життя. Методи критичного мислення вирізняються серед інших інноваційних педагогічних технологій вдалими поєднаннями проблемності та продуктивності навчання з технологічністю уроку, ефективними методами і прийомами.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>
2. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.08.2021).
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / МОН України. Київ, 2016. 40 с.
4. Пометун Олена. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
5. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. К. : Вид. дім «Освіта», 2020. 192 с.
6. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб. : Питер, 2000. 505 с.
7. Lipman M. Critical Thinking. – What Can It Be? In A. Ornstein & L. Behar (Eds.). *Contemporary Issues in Curriculum*. Boston, MA : Allyn & Bacon, 1995. Pp. 145–152.
8. World Economic Forum. The Jobs Reset Summit. 20–23 October, 2020. URL: <https://www.weforum.org/events/the-jobs-reset-summit-2020>